

U ILEGALSTVU

Roden je u Bitolju 14. maja 1919, gde je završio osnovnu školu i gimnaziju. Godine 1938. započeo studije medicine u Beogradu, sve do 1941. godine, kada se vratio u Bitolj.

Diplomirao je 1945. u Sofiji i vratio se u Makedoniju, gde je radio kao lekar na Dečjoj klinici, do penzionisanja 1984. godine. Penzionisan je kao redovni profesor Medicinskog fakulteta, šef Katedre za pedijatriju i direktor Dečje klinike.

Objavio je oko tri stotine naučnih radova, učesnik je u izradi brojnih udžbenika iz pedijatrije, posebno iz oblasti hematologije. Godine 1984. primljen je za inostranog dopisnog člana Akademije nauka Francuske za medicinu (*Membre correspondant étranger*). Odlikovan je Ordenom zasluge za narod i Ordenom bratstva i jedinstva prvog reda.

Ostvario je značajan uspeh u literaturi, posebno kao pesnik. Objavio je osam knjiga poezije, od kojih tri na jevrejske teme. Dobitnik je nagrade Saveza jevrejskih opština Jugoslavije za zbirku poezije „Tri hiljade godina Jerusalima“.

U Bitolj su, u proleće 1941, došli Bugari. Okupirali su Makedoniju i uspostavili fašističku vlast. Odmah su proglasili „Zakon o zaštiti nacije“. Ovim zakonom najviše su bili pogođeni Jevreji. Jevreji su proglašeni stranim državljanima, neprijateljima bugarskog naroda. Dobili smo

legitimacije da smo 'stranci' koji mogu da budu isterani iz zemlje. Jevreji nisu mogli da rade u prosvetnim ustanovama, pozorištima, bioskopima, hotelima, knjigovodstvu... Još neko vreme mogli su da se bave zanatima i sitnom trgovinom. Nisu imali pravo na posedovanje poljskih imanja. Mogli su da rade kao radnici na tuđoj zemlji, ali ne u državnim ustanovama. Nisu smeli da budu apotekari...

Sve pare dobijene od likvidacija svojih dotadašnjih preduzeća i radnji morali su da daju bankama na 'blokiranje račune'. To se odnosilo i na štedne uloge. Posebnim ukazom Jevreji su morali da prijave pokretnu i nepokretnu imovinu i sve prihode, do poslednje kašike. Kasnije im je oduzet ceo imetak: kuće, dućani i slično. Moj stariji brat je izgubio svu uštedevinu u banci i ostao bez dinara u džepu.

Uskoro je došao i zakon po kojem su Jevreji morali da plate 20% od procenjene vrednosti celog imetka. Svako je morao da prijavi i poslednju zakrpljenu maramicu, zakrpljene cipele, pantalone, sve... Posebna komisija je to procenjivala i često utrostručavala ono što je bilo prijavljeno. Mala greška – i konfiskacija! Prava vrednost je bila kudikamo manja od one koju su oni zapisali. Najtragičniji su bili 'a lus kurtizus', krajnje siromašni. Niko nije imao ni prebijene pare, a tražili su 20 odsto od ničega. Čak je i moj otac imao teškoće sa tih 20 procenata, pošto nije imao toliko novca. Konfiskovana imovina zbog neplaćanja prodavana je na licitaciji.

Od 4. oktobra 1941. Jevrejima je zabranjeno da se bave trgovinom i industrijom. Kakva industrija kod bitoljskih Jevreja, koji su bili najsiromašniji na Balkanu? Mali trgovci prodavali su robu u bescenje pošto su morali da, za tri meseca, zatvore dućane. To je sledilo i mom ocu i mom bratu. Zanatlije su bile slobodne. Ali, 12. februara 1943. i njima je bilo zabranjeno da rade. Nastupilo je potpuno materijalno uništavanje. Pare od prodanih alata morale su biti deponovane u bankama, pod blokadom.

Jevreji nisu služili vojsku, ali su bili pozvani u 'trudovake', posebno za Jevreje, na težak fizički rad, mizernu hranu i stanovanje. Plaćao se i vojni danak, koji nije bio mali, i pored toga što su služili kao 'trudovaci'.

Jevreji su morali da žive u getu. Ulice kojima nisu smeli da se kreću bile su sve brojnije, tako da su boravili samo u njima dozvoljenom prostoru. Nije se moglo do lekara, u apoteke...

Na svakoj kapiji moralo je da piše: „Ovde žive Jevreji“. Od septembra 1942. Jevreji su morali da nose 'žutu zvezdu' na desnoj strani.

Radilo se na pripremi „konačnog rešenja“. Bilo je više tajnih razgovora. Počelo je još februara 1942. da bi se završilo 22. februara 1943. rešenjem o iseljavanju 20.000 Jevreja u nemačke istočne krajeve. To je dobro poznata pogodba Beleva (Bugarska) i Danekera (Nemačka).

I došao je 11. mart 1943. godine. Za dva sata okupljeno je više stotina lica iz državne bezbednosti i policije. Pred policijom bilo je više stotina kola. Grad je bio blokiran. Bitoljski i štipski Jevreji transportovani su za Skoplje, gde su, zajedno sa skopskim Jevrejima, bili smešteni u zgradu duvanskog Monopola. Po ko zna koji put bili su pred zgradom ponovo pretresani; sve vredno oduzimano je.

U Bugarskoj 1942, sleva: ISAK LEVI, umro u Izraelu, SALVATOR LEVI, poginuo 1963. u zemljotresu u Skoplju, AVRAM SADIKARIO i nepoznati drug; svi sa žutim zvezdama

Organizaciju života u ‘pripremnom logoru’ teško je opisati. Tu je ‘živelo’ više od 7.000 Jevreja, tri nedelje! Logor je bio čuvan mitraljejskim gnezdim, konjičkom policijom i na druge načine. Prva hrana dobijena je posle pet dana. U jednoj sobi boravilo je i do petsto ljudi. Nuždu su vršili u sobi, pošto u dvorištu nije bilo dovoljno klozeta. Kako izgleda soba gde se po svim krajevima vrši nužda, teško je zamisliti. Bilo je zabranjeno otvarati prozore. Svaki pokušaj da se otvori prozor bio je kažnjavao bičevanjem.

Logor je napustilo 167 lica, uglavnom španski i italijanski državljani, na insistiranje njihovih ambasada.

Dana 22. marta 1943. transportovana je prva grupa od oko hiljadu šesto Jevreja, u 40 vagona za stoku. Na nekim od tih vagona nije bilo prozora. Da li je neko ostao živ u takvim vagonima bez prozora, ko zna. Naknadno je transportovano još osamsto lica. U svaki vagon nagurano je toliko da nije bilo mesta ni za stajanje.

Drugi transport je pošao 25. marta 1943. U toj grupi bila su 2402 lica, u uslovima kao u prvoj grupi. Putovalo se do Treblinka osam dana.

Odred „Damjan Gruev“ 1943. godine, u kojem se nalazilo desetak Jevreja

Treći transport je pošao 29. marta 1943. godine. Bilo je 2500 lica. Tada su pred vagona stigli Belev i Daneker da provere da li su svi pošli na put. U Treblinku, za razliku od drugih logora, nije bilo mesta za logoraše koji su ostavljani da neko vreme rade u logoru, nego su svi išli pravo u gasne komore.

Tako je završena sudbina Jevreja iz Makedonije (stradalo je 98 odsto, što je najveći procenat, uporedo sa Litvanijom). Tako su stradali i svi moji – braća, tetke i drugi. Mojih je bilo 150. Jedna od mojih sestara otišla je u smrt sa desetoro svoje dece.

Iz moje porodice van logora ostali smo, moja dva brata i ja. Bili smo među prvima učesnici pokreta otpora. Ja sam još 1937, kao učenik

gimnazije, postao član Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Učestvovao sam u širenju literature, držanju kurseva iz političke ekonomije.

Jednoga dana jedan moj kolega čitao je krišom, na času istorije, članak iz nekog ilegalnog časopisa koji sam mu prethodno dao. Nastavnik je to primetio, oduzeo mu časopis i predao direktoru. Posle su nas zadržali odvojene, svakog u posebnoj sobi, i pozvali policiju koja me je ispitivala. Rekao sam da sam časopis kupio od jednog antikvara, dao sam i ime. Kad su i njega ispitali, potvrdio je da kod njega kupujem stare knjige i časopise i da je moguće da sam i ovaj kod njega kupio. Rekao je da ne zna sadržaj knjiga i časopisa koje prodaje pošto je jedva pismen. Razredni starešina je predložio da budem isteran iz svih škola Jugoslavije. No, neki nastavnici su me branili, tvrdeći da je to naivna stvar pošto nema dokaza o nekoj organizaciji, što je bilo prihvaćeno. Aktivnost sam produžio i na studijima u Beogradu. Učestvovao sam u svim akcijama koje je Partija tada organizovala. Učestvovao sam u demonstracijama, fizički se sukobljavao sa policijom, dobijao batine. U jednom sukobu izgubio sam više zuba. Tako je bilo do aprila 1941. godine, kada sam, posle velikih demonstracija u Beogradu, napustio grad i vratio se u Bitolj.

U Bitolju sam odmah uključen u akcije. Bio sam primljen za člana Partije. U mojoj ćeliji bili su i Viktor Pardo i Moric Šami. Sekretar nam je bio Done Pop Andonov. Organizovao sam grupu koja je postala ćelija. U njoj su bili Nisim Alba (Miki), Marsel Demajo i Simo Kalderon. Svaki od njih organizovao je po tri skojevske grupe. Organizovao sam posebnu skojevsku grupu i više simpatizerskih grupa. Svi su ranije bili u 'Tehelet lavanu' a skoro celu organizaciju 'Tehelet lavana' tako smo uspeli da obuhvatimo. S druge strane, Moric Šami i Viktor Pardo organizovali su skojevske grupe od bivšeg 'Hašomer hacaira'. Ako se uzmu u obzir ove dve ćelije i veliki broj skojevskih i simpatizerskih grupa, preko naše ćelije bilo je obuhvaćeno oko sto članova. Smatra se da je među Jevrejima u Bitolju bilo oko šesto organizovanih u pokretu otpora. To je bila najbrojnija i najjača organizacija u gradu. I u prvim partizanskim odredima bilo je relativno najviše Jevreja. Odredi su se povukli u Grčku tako da neko vreme nije bilo nikoga da prihvati nove koji bi se priključili.

U vreme deportacije Jevreja našao sam se u Sofiji, gde sam vodio brata na lekarski pregled. On se brzo vratio. Preko njega doznao sam za neke „provale“. „Provale“ su bile česte, mada ih među Jevrejima nije

bilo. Moja osnovna ćelija bila je otkrivena krajem 1941. Tako su pali u zatvor Moric Šami i Viktor Pardo. Zbog njihovog hrabrog držanja, nisam bio otkriven, ali sam proveo neko vreme u ilegalu. Nedugo potom ponovo sam morao u ilegalu, ali u Sofiji. Boravio sam u jednoj jevrejskoj porodici. No, u julu 1943. i Jevreji Sofije bili su deportovani u druge gradove Bugarske, sa namerom da ih odatle pošalju u konclogore u Poljskoj. Morao sam sa onom porodicom, u kojoj sam se krio, da odem u Pleven, gde smo neko vreme bili u logoru, u jednoj školi. Posle su to raspustili i premešteni smo u jevrejski geto u Plevenu.

Ponovo sam se našao u jednoj jevrejskoj porodici, sa još tri ilegalca. Učestvovao sam u njihovim akcijama. Jedna od akcija bila je da se razbije plevenski zatvor i oslobode zatvorenici. Razbili smo stražu, razoružali policiju, oduzeli oružje i oslobodili sve zatvorenike. U ovom zatvoru bilo je rukovodstvo bugarske (na čelu sa Trajče Kostovim) i makedonske organizacije (na čelu sa Lazarom Koliševskim). Na ulicama dočekala nas je vojska. No, mi smo ubedili vojsku da ne puca na nas i da pređe na našu stranu. Ovo se desilo 7. septembra 1943. godine. Posle dva dana, 9. septembra 1943, oborena je bugarska vlada narodnog fronta.

U Plevenu sam, posle toga, učestvovao u hapšenju bivših agenata policije, sa kojima smo imali i oružane sukobe. Krajem 1944. otišao sam u Sofiju, gde mi je predstavništvo Makedonije odobrilo i pomoglo da završim studije.

Moja dva brata su poginula kao partizani. Solomon Sadikario, zvan Mo, kao komesar bataljona, poginuo 1944. godine u borbi sa Bugarima. Drugi brat, Samuel Sadikario, poginuo je 1945. godine na Sremskom frontu.